

УДК 657.92:003.12

Бродська І.І. старший викладач

Луцький національний технічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню історичних аспектів розвитку наукових концепцій оцінки активів у взаємозв'язку з обраною балансовою теорією і методичними підходами до оцінки вартості; проведений аналіз їх переваг та недоліків. Обґрунтовано ключові показники, які впливають на формування загальної бухгалтерської моделі оцінки вартості залежно від фази життєвого циклу підприємства, які й визначають чотири базові напрями оцінки.

Ключові слова: оцінка, вартість підприємства, метод бухгалтерського обліку, методичний підхід, концепції оцінки активів та пасивів, оціночна діяльність.

The article is devoted research of historical aspects of development of scientific conceptions of estimation of assets in intercommunication with a select balance theory and methodical approaches to the estimation of cost; the analysis of their advantages and failings is conducted. Обґрунтовано key indexes, which influence on forming of general book-keeping model of estimation of cost depending on the phase of life cycle enterprises which determine four base directions of estimation.

Keywords: estimation, cost of enterprise, method of record-keeping, methodical approach, conceptions of estimation of assets and liabilities, evaluation activity.

Стаття посвящена исследованию исторических аспектов развития научных концепций оценки активов во взаимосвязи с избранной балансовой теорией и методическими подходами к оценке стоимости; проведен анализ их преимуществ и недостатков. Аргументированы ключевые показатели, которые влияют на формирование общей бухгалтерской модели оценки стоимости в зависимости от фазы жизненного цикла предприятия, которые и определяют четыре базовых направления оценки.

Ключевые слова: оценка, стоимость предприятия, метод бухгалтерского учета, методический подход, концепции оценки активов и пассивов, оценочная деятельность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Незважаючи на актуальність оціночної діяльності в умовах зростання масштабів приватизаційних процесів у країні, методичним питанням її обліково-аналітичного забезпечення в економічній літературі практично не приділяється уваги.

Українські дослідники ці питання не виділяють в окремих напрям досліджень і розглядають їх в контексті методології оціночної діяльності. Водночас, практика потребує розробки нових підходів до формування облікової інформації, яка створюється в межах фінансового та управлінського обліку, що використовується для цілей оцінки вартості компаній і, відповідно, удосконалення методологічних засад обліково-аналітичного забезпечення процесу оцінювання вартості підприємства.

Для ефективного розвитку підприємництва в Україні необхідно мати адекватну ринковим відносинам систему надання облікової інформації, що дозволяє з максимальною віддачею використовувати всі наявні ресурси. В умовах ринкової економіки власність є основною економічною категорією. В цьому аспекті актуальними стають питання оцінки вартості компаній як об'єкта власності. Потреба в об'єктивній оцінці вартості компаній як бізнесу зростає при інвестуванні, кредитуванні, страхуванні, розрахунку бази оподаткування.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Значний внесок у дослідження проблем теорії і методології бухгалтерської оцінки вартості підприємства внесли такі українські та російські вчені: Н.А. Блатов, А.С. Бакаєв, М.И. Баканов, С.Б. Барнгольц, Н.Р. Вейцман, І.Н.Богатая, Ю.А. Данилевський, П.С. Безруких, Н.А. Бреславцева, С.В. Валдайцев, В.В. Григор'єв, А.Г. Грязнова, З.В. Кирьянова, О.В. Єфімова, В.В. Ковальов, Н.П. Кондраков, В.І.Кошкін, М.Н. Крейнина, М.И. Кутер, С.А. Ніколаєва, В.Д. Новодворский, Ю.П. Маркин, Н.О.Павловська, О.В.Павловська, О.Г.Мендрул, В.Ф. Палій, В.И. Петрова, Ф.Б. Риполь-Сарагоси, А.П. Рудановский, Р.С. Сайфулин, Я.В. Соколов, В.П. Суйц, С.К. Татур, В.И. Ткач, А.Н. Хорин, А.А. Шапошников, А.Д. Шеремет, Л.З. Шнейдман, М.А. Федотова, а також закордонні автори: Р. Адамі, М. Аллі, А. Арені, Х. Андерсон, Р.Антони, Л.А. Бернстайн, И. Бетге, Э. Бриттон, Р.Дамари, Г.М. Десмонт, Р.Е. Келли, Д. Лоббек, Г. Марковиц, М. Міллер, Ф. Модильяни, Б. Нидлз, Ш.П. Пратт, Б. Райан, Ж. Ришар, Д. Стоун, Дж. Тобин, Э. Хелферт, Э. Хендриксен, Дж.Р. Хикс, К. Хитчинг, Р. Холт, Д. Фостер і інші.

Цілі статті. Основною метою даної статті є розробка концептуальних засад облікового забезпечення оціночної

діяльності шляхом систематизації методичних підходів до бухгалтерської оцінки вартості компаній, визначення їх недоліків та переваг залежно від цілей оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливості організації облікової системи підприємства для цілей прийняття управлінських рішень, пов'язаних з власністю, залежать в першу чергу від місії підприємства та його конкурентної стратегії. В науковій літературі виділяють економічну модель оцінки вартості підприємства та бухгалтерську модель. Згідно з таким підходом, в основі економічної моделі оцінки вартості підприємства покладено бухгалтерську модель, до якої вносять різні коригування. Ці коригування дають змогу врахувати такі фактори, як ризик, нематеріальні активи, зовнішнє конкурентне середовище, кадровий потенціал, внутрішні особливості об'єкта оцінки.

Оцінка вартості підприємства базується на різних балансових теоріях: статичній, динамічній, змішаній (еволюційно-адаптивній). При побудові бухгалтерської моделі необхідно здійснити вибір інформації на базі, якої буде здійснюватися оцінка вартості підприємства. Ця інформація може містити дані про минуле (дані фінансового, управлінського обліку), чи сьогодення, або ґрунтуватися на прогнозах. Ці три типи інформації є взаємодоповнюючими і можуть використовуватися при оцінці й аналізі бізнесу різними методами.

Відповідно до принципу адекватності системи моделей в основі побудови тієї чи іншої моделі бухгалтерської оцінки вартості підприємства мають лежати конкретні цілі оцінки.

У вітчизняній і закордонній практиці існують різні методи оцінки вартості підприємств. Кожний з цих методів має свої позитивні і негативні сторони і припускає використання певних показників, що характеризують вартість підприємства. Для реалізації кожного методу необхідна своя інформаційна база. Для використання одних методів досить бухгалтерського балансу, інші вимагають поряд з бухгалтерським балансом залучення даних Головної книги, аудиторського висновку, даних управлінського обліку, прогнозних даних.

Оцінка вартості, здійснена тільки на базі інформації про минуле і навіть сьогодення, відбиває тільки ресурсний потенціал

підприємства, тобто являє собою статичну оцінку. Тому більш надійні методи, що базуються на прогнозах, даних стратегічного обліку та аналізу.

При побудові конкретної моделі бухгалтерської оцінки вартості підприємства необхідно прийняти одну з наукових концепцій оцінки активів (історична, футуристична, змішана) у взаємозв'язку з обраною балансовою теорією і підходами до оцінки вартості.

Традиційна бухгалтерська модель заснована на історичній оцінці активів підприємства і традиційному бухгалтерському балансі. Це один з можливих видів оцінки активів. Вибір оцінки активів і пасивів є однієї з найбільш важливих задач бухгалтерського обліку. Як зазначають Е.Бриттон і К.Ватерстон: «...фінансовий стан і результати господарської діяльності організації, що містяться в балансі і звіті про прибутки і збитки, залежать не тільки від реального стану справ, але і від того, які були обрані методи оцінки і розрахунку звітних показників» [1, с.67].

Аналіз літературних джерел дозволив виділити такі концепції оцінки активів і пасивів: історичну, футуристичну, змішану.

В основі *історичної концепції* лежить оцінка активів і пасивів по собівартості. Враховуючи простоту та однозначність такої оцінки, дана концепція набула найбільшого розповсюдження і стала загальноновизнаною. Вона має певні переваги, які здебільшого зводяться до наступних:

- *об'єктивність*, оскільки оцінка в цьому випадку заснована на документах і за предмет оцінки дійсно була виплачена (чи повинна бути виплачена) відповідна сума грошей;
- *реальність*, тому що факти господарського життя повинні бути зареєстровані в обліку в тій оцінці, у якій вони реально відбувалися; майно списується за тією ціною, по якій воно було дійсно придбане;
- *простота підрахунку* фінансових результатів, оскільки на них не впливають наслідки переоцінки.

Водночас, історична концепція оцінки активів по собівартості має істотні недоліки:

- з часом вона втрачає свою актуальність, оскільки чим раніше був придбаний оцінюваний актив, тим менш його балансова оцінка відповідає оцінкам по собівартості аналогічних активів, що мала місце до моменту складання балансу. Особливо цей недолік посилюється в умовах інфляції ;
- справедлива вартість об'єктів оцінки може відрізнятись на різних етапах життєвого циклу підприємства і суттєво залежить від стратегічних напрямів розвитку бізнесу;
- використовуючи оцінку по собівартості, у балансі додаються оцінки активів, придбаних у різний час, тобто відбувається агрегування сум, виражених у грошових одиницях різної цінності. У результаті дані балансу є щонайменше сумнівними.

З метою усунення цих недоліків, які суттєво заважали оцінити реальну вартість активів, була розроблена футуристична концепція оцінки активів і пасивів балансу. Реальний майновий стан підприємства може дати лише оцінка активів за поточними ринковими цінами.

Футуристична концепція була спрямована на створення нових підходів в оцінці, які головним чином, були спрямовані проти оцінки за собівартістю. Цілий ряд зарубіжних учених виступали за оцінку за поточними ринковими цінами. Для німецької облікової школи було характерне трактування оцінки як того чи іншого варіанта продажної ціни. Дані оцінки у всіх випадках припускали гіпотетичну ліквідацію підприємства та оцінку майна за поточними ринковими цінами (Ф. Фельдендорф, Ф. Штробек, Р. Пассов, Р. Штерн). Саме розбіжність цих двох підходів (концепцій): оцінки за собівартістю та оцінки за поточними ринковими цінами дозволили виявити на підприємстві негрошовий прибуток (збиток), виявлену англійським ученим Лоуренсом Робертом Дикси.

Існування двох концепцій оцінки активів привело до появи компромісної змішаної концепції. Суть даної концепції полягає в комбінуванні обліку за собівартістю з обліком за поточними ринковими цінами. Так, Лами рекомендував робити оцінку предметів по собівартості, якщо вони зберегли вартість і прибїгати до поточної оцінки, якщо предмети не зберегли свою вартість. Фактично, цей компромісний підхід змішаної концепції набув своє

відображення в нових національних стандартах бухгалтерського обліку, який передбачає оцінювати активи за найменшою вартістю – або ринковою, або історичною. Саме цей принцип було покладено в основу принципу “обачності”, головною ідеєю якого є “використання методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов’язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства.[2 ст.4].

Ученими робилися неодноразові спроби мінімізувати розбіжності в оцінці за ринковими цінами і за собівартістю. Це знайшло відображення, насамперед, в ідеях, пов’язаних з переоцінкою активів. Персоналісти були безумовними прихильниками переоцінки і вважали, що реалістичність обліку досягається систематичною переоцінкою активів підприємства і тільки це дозволяє уникнути прихованих резервів. Джон Каннинг розвив цю ідею і запропонував модель множинної оцінки показників бухгалтерського звіту. Він вважав, що інвентарні цінності мають одержати як мінімум три оцінки:

- 1) історичну, тобто у фактично сплачених цінах;
- 2) історичну, але з урахуванням очікуваних доходів від цих об’єктів;
- 3) поточну ринкову оцінку, але з урахуванням продажних цін фірми.

На прикладі оцінки дуже добре видно, що за кожним методологічним прийомом стоять інтереси певних груп. Вимагаючи переоцінки, персоналісти виражали інтереси постачальників, кредиторів, акціонерів. Їх хвилювало не те, скільки витрачає адміністрація, але те, скільки коштує реальне майно цього підприємства. Інституалісти відстоювали інтереси справжнього власника. Ч.Т. Хорнгрен та Дж.Форстер і звернули свою увагу на оцінку активу і витрат, зв’язуючи її з майбутніми очікуваннями й суттєвістю коштів і витрат.[3 с.385] Для суспільства важлива не традиційна бухгалтерська оцінка активу, витрат і прибутку, а економічна. Перша дозволяє вигідно продавати на біржі акції, друга — оптимізувати розподіл ресурсів. Актив, з погляду власника - це найбільші майбутні витрати, наслідком яких є найбільші майбутні доходи.

На думку І.Н.Богатой рівність активу і пасиву, що досягається за допомогою методу подвійного запису, при

детальному аналізу є дуже умовною. Дана рівність забезпечується механізмом подвійного запису. З практичної точки зору актив ніколи не дорівнює пасиву.[4 с.78]. В активі відбиваються різні матеріальні і нематеріальні цінності за історичними цінами. Оцінка статей активу має низку неузгоджень. Активи однакові за своїм кількісним і якісним складом можуть бути оцінені по-різному внаслідок:

- часової розбіжності термінів придбання активів;
- розходжень в умовах договору в частині ціни на ці цінності;
- розходжень в умовах договору стосовно умов постачання цінностей (розбіжність тарифів);
- зміни облікової політики (наприклад, методів оцінки матеріалів: по середній собівартості, ЛФО, ФІФО).

Таким чином, оцінка активів позбавлена порівнювальності та не дає змоги оцінити вартість реальних активів, якими володіє підприємство. Періодична оцінка активів у ринкових цінах дає змогу оцінити не тільки вартість реальних активів підприємства, але і оцінює його здатність відповідати по боргах та зобов'язаннях.

Для складання балансу, що передбачає відображення активів у ринкових цінах, необхідний механізм трансформації традиційного балансу. При цьому для забезпечення рівності активу і пасиву балансу потрібно система бухгалтерських проводок, заснованих на компенсаційних модифікаціях. У результаті дооцінки активів за ринковими цінами актив балансу може збільшитися або зменшитися. У пасиві таке чи зменшення збільшення доцільно відбивати на окремому субрахунку 423 «Дооцінка активів». Даний підхід може бути використаний як в аналітичній діяльності бухгалтера, так експертами, аудиторами.

У моделі оцінки вартості підприємства повинні бути узгоджені об'єкт і його основні характеристики з цілями моделювання, методами побудови і реалізації моделі, що використовується, інформацією і методами оцінки активів об'єкта. Поняття „вартість підприємства” включає низку показників, які дають змогу надати відповідну характеристику власності. На механіз, методику обліку та аналізу в процедурах оцінки впливають різні фактори: фаза життєвого циклу підприємства; тип стратегії

підприємства, види користувачів інформації; обрання наукової концепції оцінки активів. Ці фактори є визначальними при обґрунтуванні методичних підходів до оцінки вартості підприємства та базових вимог до облікових систем.

На вибір ключових показників та формування загальної бухгалтерської моделі оцінки вартості підприємства суттєво впливають фази життєвого циклу підприємства, які й визначають чотири базові напрями оцінки.

Перший напрям включає оцінку вартості підприємства, що тільки створюється. Основою проведення оцінки вартості в цьому випадку є внутрішня інформація: бізнес-план підприємства, прогнозний бухгалтерський баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів та зовнішня інформація про конкурентів, стан галузі в цілому, середньогалузеві дані про рентабельність та перспективи збуту продукції. На цьому етапі при проведенні оцінки вартості підприємства основну увагу звертають на майбутню дохідність бізнесу, майбутні грошові потоки. В більшості випадків на цьому етапі використовується дохідний методичний підхід до оцінки вартості підприємства.

Другий напрям включає оцінку вартості вже діючого підприємства. При проведенні оцінювання вартості такого підприємства застосовується один з найважливіших принципів бухгалтерського обліку – принцип безперервності (принцип діючого підприємства), відповідно до якого підприємство буде працювати завжди. Виходячи з цього, причини фінансових ускладнень залежать від компетентності дій керівників компанії. На основі показників, що характеризують вартість підприємства, керівництво компанії повинно розпізнати ту критичну межу, наближення до якої має супроводжуватися зміною стратегії розвитку, інноваційними перетвореннями, реінжинірингом бізнес-процесів. На цьому етапі, як правило, використовується майновий підхід і домінуючим є історична або змішана бухгалтерська концепція оцінки активів. Головним показником є скоригована вартість чистих активів.

Третій напрям включає оцінку вартості підприємства, що знаходиться в стані занепаду або реорганізації. На цій стадії розвиток підприємства може супроводжуватись різними реорганізаційними процедурами, спрямованими на

реструктуризацію або на встановлення корпоративного контролю. Залежно від стану підприємства на цьому етапі життєвого циклу можуть рівною мірою використовуватись як майновий, так і дохідний методичний підходи. Ключовими показниками на цьому етапі оцінки можуть бути: скоригована вартість чистих активів, ринкова додана вартість чистих активів або капіталу.

На стадії спаду та кризи може мати місце ліквідація підприємства, яка, зазвичай, пов'язана з недоцільністю подальшого існування підприємства (регресивний розвиток) або завершенням та повним виконанням основних завдань, задля яких створювалось підприємство. На цій стадії життєвого циклу здебільшого застосовується ринковий методичний підхід оцінки з використанням такого показника, як ринкова ліквідаційна вартість активів.

Висновки. Враховуючи наведене вище, слід зробити такі висновки. По-перше, основою при прийнятті управлінських рішень стосовно інвестування, кредитування, страхування та інших питань, пов'язаних з оцінкою власності, мають бути показники, що характеризують вартість підприємства. Ці показники, як видно, із загальної бухгалтерської моделі оцінки вартості, можуть бути різноманітними в залежності від різних типів інформації. По-друге, в сучасних умовах найбільш прогресивним, на наш погляд, є підхід, відповідно до якого стратегічний аналіз та облік є найважливішим інформаційним джерелом при побудові конкретної моделі. По-третє, впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку розширило можливості використання змішаної концепції відображення в балансі активів та пасивів, яка дозволяє більш об'єктивно оцінити реальну вартість компанії на основі майнового підходу. По-четверте, при оцінці та аналізі вартості підприємства необхідно враховувати зовнішні фактори макросередовища, які можуть суттєво змінити реальну цінність об'єкта оцінки в залежності від політичної та економічної ситуації в країні. По-п'яте, обліково-аналітичне забезпечення оцінки вартості підприємства суттєво залежить від фази його життєвого циклу та виду обраної стратегії та наукової концепції оцінки активів. Ці фактори визначають базові вимоги до облікових систем, а також основні методичні підходи оцінки вартості підприємства.

Список використаних джерел:

1. Бриттон Э., Ватерстон К. Вводный курс по бухгалтерскому учету, аудиту, анализу. Самоучитель: пер. с англ. И.А.Смирновой/ Под ред. Я.В.Соколова. – М.:Финансы и статистика, 1998.-328 с.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.-7.99 р. №996-XIV(із змінами).
3. Хоргрен Ч.Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект: Пер. с англ./ Под ред.Я.В.Соколова. –М.: Финансы и статистика, 2004.-416 с.
4. Богатая И.Н. Стратегический учет собственности предприятия. Серия «50 способов», Ростов н/Д.: «Феникс», 2001. –320 с.